

הרב פרופ' יגאל שפרן; הראשל"צ הרב יצחק יוסף

תרומות עצמות מן המת

מכתב הרב פרופ' יגאל שפרן

ב"ה ב' לסדר "ירך יעקב", י"ד בכסלו תשפ"ד, יומא דהילולא של סבי מרן הרב"ז שפרן זי"ע.

לכבוד מעלת כבוד הראשון לציון, מרן הרב יצחק יוסף שליט"א.
אחדשה"ט בהרמנא רבה.

הנדון: איתן די שון הי"ד והמסתעף

אני פונה אל כת"ר שליט"א הן בתוקף תפקידי כיועץ לצה"ל בענייני נפגעים כחבר בוועדה המייעצת של אכ"א, והן בתוקף תפקידי כאחד הנציגים של הרבנות הראשית בוועדת קביעת המוות לצורך השתלות.

לפני שבעה ימים נשאלתי האם להתיר לקחת מחללי צה"ל עצמות לצורך רפואתם של רבים מחברייהם שנפגעו בגפיהם, שכן כך היא אופייה של המלחמה הנוכחית, שרבים מהפצועים הינם חבולי רגליים ופגיעות רבות ל"ע באזור הירכיים. האם ניתן להכיל גם על כך את ההיתר של 'הנאה מהמת שלא כדרך הנאתו', או שאסור הדבר וחייבים לקבור בשלמותו (מלבד מה שהתירו לצורך פיקו"נ ממש של חולה לפנינו)?

ובכדי להטעים יותר את השאלה רציתי להביא בפני כת"ר שליט"א את התכתובת שהייתה לי בשבוע שעבר ביחס לחלל צה"ל, בן התורה היקר הבחור איתן די שון הי"ד. ההורים של החלל, משפחת די שון המופלאה, פנו אלי מיד משנודע להם שבנם הק' נפל בקרב - ועוד טרם שפורסם האסון ברבים - וביקשוני שאקבע מייד מה מותר לקחת להשתלה ומה לא, ושעל פי ההלכה יישק דבר.

עוד הם מדברים, ובחלוף זמן קצר באו איתי בדברים אנשי מערכת הרפואה, ולאחר דיונים (כמקובל במצבים אלו) התרתי לקחת, ולצורך השתלה מיידית בלבד, רק קרניות או דברים הנוגעים להצלת נפש ממש, או עור כפי מה שהתירה הרה"ר בשעתו. מספר שעות אחר כך נשאלתי שוב על ידי מערכת הרפואה הרשמית האם אפשר להתיר ליטול גם עצמות. ביקשתי שלא יעכבו את הקבורה ושלא ייטלו, אך שישלחו

1 מסירת גבעתי, נפגע בראשית כסלו תשפ"ד על ידי צלף מחבל, ש"י, בתוככי העיר עזה. שמו מתפרסם כאן ברשות הוריו שיח'.

לי מסמך של רופא לגבי הפעמים הבאות ח"ו (ושלא יבוא ולא יהיה), טרם שאפנה לראות האם שיטת מרן הרב עובדיה זצ"ל ביביע אומר ח"ג חלה גם כאן, או לא.

במענה לכך הנה מה ששלחו לי:

משה סלעי, פרופ' מן המניין לאורתופדיה בבי"ס לרפואה אוניברסיטת אריאל

לכב' הרב פרופ' יגאל שפרן שלום.

הנני משמש כיו"ר החברה לשימור רקמות בישראל (בעברי גם נשיא האיגוד האירופאי בתחום).

כבר מקדמת דנא, למעשה מאז שהקמתי את בנק העצמות בישראל בשנת 1987, ברור כי ע"י שימוש בשתלי עצמות וגידים אנחנו: א. מצילים גפיים מקטיעה. ב. מצילים חיים ע"י מניעת פעולות ניתוחיות רבות וחוזרות הכרוכות בהרדמות רבות ומסכנות חיים למטופלים המסתייעים בשתלי העצם/גידים.

אשמח לעמוד ולסייע ככל שיידרש. בברכה, פרופ' משה סלעי

על כך עניתי לו בקיצור נמרץ:

שלום פרופ' סלעי. האם אתה יכול לתאר לי בבקשה דוגמא של שימוש בשתל של עצם שנלקחה מנפטר ושנשמרה במקרר ואחר כך עשו בה שימוש? כמה זמן אחר פטירת המנוח שהתה העצם במקרר, ומה היה השימוש הקונקרטי שנעשה בה?

ועל כך ענה פרופ' סלעי:

שלום, בשמחה אתאר מקרה מייצג: ראשית, ברקמת עצם, בשונה מהאיברים, אין בעיה של התאמת רקמות. העצם המושתלת מהווה כעין בסיס לצמיחת עצם של המקבל לתוכה, ועד אז העצם המושתלת משמשת למקום ולצורך בו היא הושתלה. שנית, פגיעות מלחמתיות מתאפיינות בפגיעות קליעיים/רסיסים במהירות/אנרגיה גבוהה הגורמים לנזק רב לרקמה, הן של העצם והן לרקמות הרכות, השרירים. שלישית, ישראל היא מהראשונים בעולם, השתמשנו כבר במלחמת יום כיפור בשתלי עצם שנלקחו מתורמים/קטיעות, ויש לנו בכך (לצערנו) ניסיון רב, כולל פרסומים אקדמיים.

העצם שנלקחת מהתורם עוברת תהליך סטרילי של ניקוי והכנה, מדידות גודל, צילום, וכן בדיקות דם וסרולוגיה, ונשמרת בהקפאה בטמפרטורה של -80 מעלות. ניתן לשמור אותה במצב זה כ-5 שנים ויותר. בעת הצורך מוציאים את העצם המתאימה לצורך זה, וניתן ככל שנדרש להתאים אותה "כי הנה כחומר ביד המנתח, ברצונו מאריך וברצונו מקצר" וגו'.

להלן מקרה מייצג: פצע ירי בשוק, יש ריסוק רב של עצם השוק. לאחר "ניקוי" אזור

הפציעה מכניסים לאזור חסר-העצם מקטע עצם בגודל העצם שהתרסקה (לפעמים 20 ס"מ ויותר), מקבעים אותה, ואז אפשר להתחיל ישר בהליך השיקום ולחסוך ניתוחים רבים נוספים, כשבפצועים מורכבים עצם ההרדמה מסכנת את חייהם. החלופה להליך שתיארתי היא במקרים רבים קטיעת הגפה. מקווה שהבהרתי היטב. עכ"ל הרופא.

ועתה אשוב אל פנייתי אל מרן שליט"א:

בעקבות הנ"ל ובעצה אחת עם כב' ידידי הגאון הרב הפרופ' אברהם שטיינברג שליט"א ביקשתי את כינוסה של ועדת כבוד המת של הרבנות הראשית, ולשם כך פניתי אל הגאון הרב יעקב רוז'ה שליט"א והוא אכן הסכים לכנס את הוועדה ולדון בכך. אבל עד שהדברים יתבצעו, ובגלל צוק העיתים ודחיפות העניין, אודה לכת"ר אם אוכל לדון לפניו בקרקע אודות דברי הרדב"ז בחלק ג סימן תקמח, ותשובתו הרמתה של מרן הרב עובדיה זצ"ל בשו"ת יביע אומר חלק ג יורה דעה סימן כא, ודיונו עם מו"ר חכם אבא שאול זצ"ל המובאים שם קודם (בסימן כ).

בהרמנא רבה

יגאל שפרן

* * *

תשובת מרן הראשון לציון הרב יצחק יוסף שליט"א

בס"ד, כ"ט כסלו תשפ"ד, 2-496/פ"ד

לכבוד ידידינו כש"ת הרב החשוב היקר מאד, הגאון רבי יגאל שפרן שליט"א

נציג הרבנות הראשית לענייני רפואה והלכה

וחבר בוועדה המייעצת של אגף כוח אדם בצה"ל בענייני נפגעים

השלום והברכה,

אודות שאלתו אם ניתן להתיר במקום צורך גדול לקחת מחללי צה"ל עצמות לצורך רפואתם של רבים מחבריהם שנפגעו בגפיהם במלחמה הנוכחית, שרבים מהפצועים הינם חבולי רגלים ופגיעות רבות ל"ע באזור הירכיים, וניתן לקחת עצם מהחללים ולשותלה במי שנפגע בגפיו וחלק מעצמותיו התרסקו ע"י כך שמקבעים את העצם מן המת, ואז ניתן להתחיל בהליך השיקום ולחסוך ניתוחים רבים נוספים מורכבים, ואי אפשר ליקח דוקא תרומה מאינו יהודי, ומבקשים לשאול מה דעת ההלכה בנושא. כמוכן שהרופאים יעשו זאת בפיקוח כת"ר, שיהיה הכל לפי הנחיית כת"ר.

וכב' שואל האם ניתן להחיל גם על כך את ההיתר שהעלה מרן אאמו"ר זיע"א

בשורת יביע אומר (ח"ג חיו"ד סי' כ-כג) בדין השתלת קרנית שנלקחה ממת המבוסס ע"פ תשובתו של הרדב"ז (ח"ג סי' תקמח) "שכל הנאה מהמת שלא כדרך הנאתו מותר", או שאסור הדבר, וחייבים לקבורו בשלמותו (מלבד מה שהתירו לצורך פיקו"נ ממש של חולה לפנינו)?

תשובה: בקציר האומר נציין, שמא שהעלה מרן אאמו"ר זצ"ל להתיר בהשתלת קרנית בהסתמכו על דברי הרדב"ז שציינתם, עיקר היתרו רווח בקרנית מן הגוי ששם נקטינו מעיקר הדין שאין איסור הנאה מן המת בגוי, ואע"פ שמרן פסק בשו"ע (סי' שמת) דמת גוי אסור בהנאה ע"פ תשובת הרשב"א (סי' שסה), כבר העיר על זה מרן החיד"א בספר יעיר און (מע' ב אות לב) שנעלם ממרן מה שאמרו בירושלמי פרק המצניע שמת גוי מותר בהנאה. והרשב"א עצמו בחידושויו לב"ק (נג): כתב כדברי התוס' שם דמת גוי מותר בהנאה, ומשום שאיסור הנאה במת נפקא לן מדכתיב ותמת שם מרים, והלכך בישראל דוקא כמרים ולא בעכו"ם. ומוכרחים לומר שדברי הרשב"א בתשובה לא היו אלא כלפי השואל, ודרך שקלא וטריא, אולם לעניין דינא גם הרשב"א סובר שמת גוי מותר בהנאה, שכן מצאנו להרשב"א בשבת פרק המצניע שגם הוא הביא דברי הירושלמי שמתיר. ולכן מעיקר הדין נקט מרן אאמו"ר זצ"ל שאין איסור הנאה ממת גוי, ורק לכתחילה יש להחמיר, ולכן במקום חולי אין חשש, כמו שפסק בספרו חזו"ע אבלות (ח"א עמ' תסז) ובעוד מקומות.

ובצירוף שיש לתלות שהקרנית מן הגוי, נקט לדינא שסומא בשתי עיניו, שבא לשאול אם מותר לו להעלות רפאות תעלה לעיניו על ידי ניתוח פלסטי (השתלת קרנית) מבלי לדעת מהיכן השיגו הרופאים את קרומי עיני המת אשר עומדים להרכיבם בעיניו אם ממת גוי או ממת ישראל, יש להורות לו שמותר להתרפאות בהם, אפילו בעיר שרובם ישראל, הואיל ויש בדבר ס"ס להיתרא, שמא לא חשיב כה"ג הנאה מן המת מאחר שחזרו קרומי העין לתחיה אצל המושתל, וכמ"ש הגרא"י אונטרמן בספרו שבט מיהודה (עמ' שיד) שכל ששב לתחיה ע"י פעולת הניתוח הפלסטי דנ"ד פקע ממנו דין איסור הנאה מן המת, כי מת אסרה תורה ולא חי, וכשם שאם אדם אחד עשה ניתוח כזה שחיבר לגופו חלק מגוף מת ישראל אחר בוודאי שאינו מטמא באהל, ומותר לכהן להיכנס אליו לביתו. ושמה כדברי הרדב"ז (ח"ג סי' תקמח) וסיעתו דשלא כדרך הנאתו במת מותר [ואף שעיקר נידונו שם להקל במת מן הגוי, מ"מ בסוף התשובה נקיט שלכה"נ מותר אפילו במת ישראל במקום חולי, עיי"ש], וכפי שכתב בשו"ת אג"מ ח"א (חיו"ד סי' רכט) שהשתלת אברים בחי נחשב דלא כדרך הנאתו, וכ"כ בשו"ת הר צבי (חיו"ד סי' רעז).

וגם משום מצות קבורה שמתבטלת בהרכבת קרומי העין בעיני החי אין לחוש, שמאחר שחזרו לתחיה אצל המושתל בטלה מהם מצות קבורה, והניווול שנעשה כבר

למת בהסרת קרום העין מה שנעשה נעשה, ומכל שכן במקום שמצויים שם גויים שיש לתלות שקרומי העין הם ממתים גויים.

ומבואר מדברי מרן אאמו"ר זצ"ל שלא היקל לכתחילה לקחת מן מת ישראל משום שחשש לאיסור ניוול המת וגם לסוברים שגם שלא כדרך הנאתן במת אסור, ורק במקום שכבר לקחו מן המת, שלא שייך טעמא של ניוול כיון שכבר נעשה, כתב להקל שם (סי' כג אות לב).

והנה בנידון שאלתנו על השתלת עצם מעצם המת שאיסור הנאה ממנו מה"ת, שהדבר ברור שעצמות המת אסורים בהנאה, וכמבואר מדברי הרמב"ם (פי"ד מאבל הכ"א) שכתב המת אסור בהנאה כולו חוץ משערו שהוא מותר בהנאה מפני שאינו גופו. עכ"ל. ולאפוקי ממ"ש בשו"ת חלק לוי (חיו"ד ס"ס ככה) שעצמות המת מותרות בהנאה, והוכיח כן מדין עצמות קדשים דמוכח בהרא"ש (חולין צח:). שמוותרין בהנאה. עיי"ש. וליתא. ואף התוס' נדה שהתירו עור המת בהנאה, יודו בעצמות שאסורים בהנאה.

ולכן אין מקום לבוא ולהתיר בשופי לקחת עצמות מן חללי ישראל לתקפ"ץ, שאיסורם איסור הנאה מה"ת ויש בכך איסור ניוול מה"ת, אף שיש מקום להקל מדין איסור הנאה שלא כדרך הנאתן ומדין איסור קבורה בהיות והעצם חוזרת וגדלה וכמ"ש הרב שבט יהודה, אבל עדיין איסור ניוול יש. ולכן רופא שעומד ושואל אם מותר לו לנקר עיני מת ישראל לצורך ניתוח זה אין לנו להורות לו היתר כלל מכמה טעמים, וביחוד מפני ניוול המתים.

אמנם בשעת הדחק כזאת, שיש הרבה פצועי גפיים ל"ע, וקשה למצוא עצמות מן הגויים, ניתן להקל לקחת מחללי ישראל, אבל רק בתנאי שיש הוראה מפורשת של החללים שבעודם בחיים ביקשו לעשות כן, שבזה אין חשש איסור ניוול, שבאופן שהמת ציווה מחיים חיותו, והביע את הסכמתו להרשות לרופאים לעשות כן, שאז י"א שרשאי המת למחול על ניוולו וביזיונו, וכמ"ש הבנין ציון ח"א (סי' קע). עיי"ש. ואע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר ממה שפרש"י בסנהדרין (מח סע"א) ת"ק סבר מחיים אחליה לזילותא וניחא ליה שיתבזה לאחר מיתתו להנאת היורשים. וע"ע בשו"ת ספר המאור (סי' לח). והן אמת שרבו החולקים על זה, וסבירא להו שאינו רשאי למחול בכה"ג, וכמ"ש החת"ס (חיו"ד סי' שלו) והמהר"ם שיק (ר"ס שמז) ובשו"ת דעת כהן (סי' קצט) ובשו"ת משפטי עוזיאל ח"א (סי' כט אות א), עיי"ש, בצירוף מה שנאמר לעיל דלא חשיב ניוול כשהוא לצורך גדול הו"ל ס"ס לקולא.

וגם כל זה מדובר במקום שיש חשש לנכות ואיבוד אבר של האדם, שיי"א שבימינו יש חשש סכנה, וכפי שהרחבנו בכך בילקו"י שבת (כרך ד עמ' ק), שאף שנחלקו רבותינו הראשונים בדין חולה שלא נשקפת סכנה לחייו אלא שקיימת סכנה לאובדן

אחד מאיבריו - י"א שמחללים שבת גם על סכנת אבר, וי"א שאין מחללים שבת אלא על סכנת נפש, וכ"פ בשו"ע (סי' שכח ס"י). אך בימינו שחוששים בכל סכנת אבר להתפתחות סכנה בכל הגוף יש להתיר לחלל שבת על כל סכנת אבר. ועי' בנשמת אברהם (כרך ב עמ' תקכא). ובשו"ת מנחת אשר (ח"ב סי' עא-עב).

וא"כ ה"ה בנידון דידן שיש בכך סכנת אבר ניתן להורות להתיר לקיחת עצם מן המת הישראל במקום שהוא ציווה על כך, שאין בכך איסור ניוול, וכפי שגם בקרנית המת שמרן אאמו"ר זצ"ל הקל כתב לצרף שיטת הסוברים שסומא נחשב כמסוכן לעניין שאר איסורים חוץ מאיסורי שבת. ועי' בשו"ת יביע אומר ח"ח חו"מ (סימן יא אות ב) שכתב שרק בסומא בשתי עיניו, בשעת הדחק גדול, יש להתיר.

מסקנת הדברים: ניתן להורות על לקיחת עצמות מן חללי ישראל לצורך השתלתם בפצועי גפיים, בתנאי שאין בנמצא עצמות גוי, וגם כל זה שהחללים חתמו על כך בחיים חיותם שהם מסכימים לכך², וכל זה רק כאשר השימוש בעצמות מן המת הוא במקרים קשים של איבוד אברים וחשש נכות. וכמובן כל זה בפיקוח שייעשה על פי הדין האמור, ולעמוד על המשמר שלא יגיע לחשש פן רופאים שאינם שומרים תומ"צ יוציאו את העצמות מן המת בהיותו עדיין גוסס, כדי שיוכלו להשתילם בישראל אחר ותועלתם תהיה מובטחת יותר, וקיי"ל (בשבת קנא ב) המעצים את העין עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים.

וה' יתברך ישלח משיח צדקנו בקרוב ויאמר די לצרותינו אכ"ר.

בברכת התורה,

יצחק יוסף

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

ונשיא הרבנות הראשית

2 [הערת הרב שפרן: בהרבה מקרים נצטרך לסמוך על **אומדנא** של בני משפחת החלל המעידים בפנינו שהחלל היה מסכים לכך, בלא שיהא בידינו נייר בו הוא כתב שהוא מוחל: אני, בעוניי, איני תומך בכך שחיילים ימלאו מראש טופס מסוג זה, משום "לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן". לדעתי במצבים מסוימים אכן ניתן לסמוך על המשפחה בכגון זה, וכלשון הרב ישראלי (ב"חוות בנימין" ח"ג סי' קטו): "ומספיק לזה גם אם יש אומד דעת סביר שאם היה נשאל היה מסכים לכך, כמבואר בפסחים ד, ב"ר.]